

УДК 347.61/.64(477)

В.М. ЧЕРНЕГА, канд. юрид. наук, Київська державна академія водного транспорту імені Гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

ОЦІНОЧНІ ПОНЯТТЯ В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Ключові слова: аморальна поведінка, морально-правові оціночні поняття, морально-правові принципи, оціночні поняття в сімейному праві

Нині в аспекті концептуальних змін у підходах до правового регулювання сімейних відносин, значного розширення диспозитивних засад сімейно-правового регулювання значення оціночних понять суттєво зростає. Увага вчених до цієї категорії є недостатньою, а відтак, надає простір для актуалізації проведення сімейно-правових досліджень. Це пов'язано з тим, що в науковій періодиці, в науково-практичних коментарях до Сімейного кодексу України (далі – СК України) можливо справді «по зернинам» знайти тлумачення окремих видів оціночних понять. Водночас помітним є дисертаційне дослідження «Морально-правові принципи в сімейному праві України» [1], в якому його автор піддав комплексному аналізу морально-правові оціночні поняття. Проте, донині відсутні праці, в яких було б визначено сутність, ознаки, види оціночних понять у сімейному праві, а також розроблено критерії їх наукової класифікації, що й є метою цієї розвідки (наш курсив – В. Ч.).

Передусім, звернемося до теорії українського права, де оціночне поняття, приміром, розглядають як закріплене в нормах права уявлення (абстрактна думка), яке відображає в собі різні емпіричні властивості явищ шляхом закріплення їх правозначущих типів і зумовлює здійснення на його основі індивідуального піднормативного регулювання та конкретизації суспільних відносин чи самостійної оцінки конкретної ситуації з боку суб'єкта правозастосування [2, с.4].

У царині цивільного права (спорідненого з сімейним правом) цю категорію деякі зарубіжні фахівці пропонують визначати як відносно визначене положення, сформульоване в цивільно-правовій нормі шляхом указівки найзагальніших ознак, властивостей, якостей, зв'язків і відносин різноманітних предметів, явищ, дій, процесів, що передбачає в рамках змістовних критеріїв, установлених законодавцем, самостійний вибір учасником цивільного правовідношення варіанту поведінки (оцінку обраної поведінки судом) стосовно конкретної ситуації в даному соціальному середовищі і в даний час з урахуванням внутрішнього переконання [3, с.12].

Підтримуючи прагнення вчених-юристів окреслити оціночне поняття, а також урахувавши специфіку категорії в досліджуваному ракурсі, пропонуємо визначити *оціночні поняття в сімейному праві* як передбачені законодавцем контурні формулювання значимих обставин, що мають невичерпний зміст і віддані на розсуд суб'єкта правозастосування шляхом їх витлумачення останнім у конкретному сімейному правовідношенні.

Оціночним поняттям у сімейному праві притаманна низка ознак. Першою властивістю є *нормативність*, тобто оціночні поняття закріплені в сімейному законодавстві.

Наступною їх ознакою є *оконтурення (обрис)*. Вона зводиться до того, що оціночні поняття визначають межі змісту сімейно-правових норм. Примітно, що словникові джерела витлумачують «оконтурення» як лінію, межу, що позначає контури чогось [4, с.596], а «обрис» – як загальний вигляд чогось, окреслений лінією, яка обмежує його поверхню [4, с.585].

Третьою ознакою є *варіабельність*, яка полягає в тому, що оціночним поняттям у сімейному праві іманентний невичерпний характер. Наприклад, в об'єктивній дійсності правова конструкція «надзвичайно не вигідне матеріальне становище» може мати чимало варіацій. Як зауважує професор З.В. Ромовська, «в одному випадку 1/10 може мати мізерну грошову вартість, у другому – становити ме солідний маєток» [5, с.227].

Іншими прикладами відкритого змістовного наповнення оціночних понять у сімейному праві можуть слугувати експлікації «квартету» морально-правових принципів. Так, принцип *справедливості* в сімейному праві – це морально-правова ідея, на якій ґрунтується сімейно-правове регулювання відносин на підставі правильного, об'єктивного, неупередженого та збалансованого ставлення до всіх учасників; принцип *доброчесності* в сімейному праві є морально-правовою ідеєю, відповідно до якої формується сімейно-правове регулювання відносин на підставі вимоги порядності, добрих намірів, дбайливості учасників, максимально можливого сприяння досягненню спільних цілей сім'ї; принцип *розумності* в сімейному праві являє собою морально-правову ідею, на якій базується сімейно-правове регулювання відносин на підставі об'єктивного віддзеркалення дійсності, доцільності, помірності, поміркованості та розсудливості; принцип відповідності *моральним засадам суспільства* в сімейному праві – це морально-правова ідея, на якій ґрунтується сімейно-правове регулювання відносин на підставі усталених поглядів на сім'ю, що склалися у свідомості членів соціуму на основі уявлень про добро, людяність, гідність, совість (моральний обов'язок), та інші загальнолюдські цінності, які набули значення панівних у суспільстві [1, с.4–5, 9–12]. Надати вичерпне тлумачення принципів справедливості, доброчесності, розумності, відповідності моральним засадам суспільства неможливо ані в сімейно-правовій теорії, ані на практиці. Як би ми не намагалися деталізувати зміст будь-якого з цих принципів, його визначення ніколи не буде вичерпним. Ця невичерпність змісту морально-правового принципу є обов'язковою умовою його існування, бо лише завдяки їй принцип виконуватиме відведену йому унікальну роль: впливати на зміст прав та обов'язків суб'єктів сімейного права шляхом визначення лише загальних рамок їх існування, формування лише типу (не конкретних правил) поведінки учасника сімейних правовідносин.

Уперше в законотворчій практиці України, зокрема в СК України 2002 р. [6], закріплені такі оціночні поняття: «аморальна поведінка» (абз.2 ч.3 ст.31, ч.2 ст.161), «доброчесність» (ч.9 ст.7), «моральні засади суспільства» (ч.4 ст.3, ч.9 ст.7, ст.9, ст.11, ч.2 ст.56, ст.111, ч.3 ст.151, ч.3 ст.155), «надзвичайно невігідне матеріальне становище» (ч.4 ст.93), «особливі обставини» (ч.1 ст.185), «розумність», «справедливість» (ч.9 ст.7).

Водночас у СК України законодавець оперує низкою інших оціночних понять, зокрема: «виняткові випадки» (ст.204), «істотне збільшення вартості майна» (ч.1 ст.62), «істотне значення» (абз.2 ч.3 ст.31, ч.2 ст.41, ч.2 ст.70, абз.2 ч.1 ст.71, ч.4 ст.76, ч.2 ст.80, ч.3 ст.100, ст.102, ч.2 ст.112, ч.3 ст.143, абз.2 ч.1 ст.158, абз.3 ч.2 ст.159, абз.2 ч.1 ст.161, п.4 ч.1 ст.182, ч.1 ст.184, ч.2 ст.185, ч.2 ст.195, ч.2 ст.208, ч.1 ст.210, ч.2 ст.220, ч.4 ст.224, ст.273), «негідна поведінка» (ч.5 ст.75, п.2 ч.2 ст.268).

У СК України також містяться оціночні поняття, що мають антонімічні пари, як-от: «тривалий час» (ч.1 ст.91) – «нетривалий час» (п.1 ч.1 ст.83); «тривалий час» (ч.1 ст.91) – «нетривале проживання» (п.1 ч.2 ст.268); «поважні причини» (абз.2 ч.2 ст.3, ч.3 ст.15, ч.3 ст.28, абз.2 ч.1 ст.32, ч.2 ст.33, ч.1 ст.60, ст.265, ст.266, ч.1 ст.267, ч.1 ст.268, ч.2 ст.270, ч.1 ст.271) – «неповажні причини» (ч.3 ст.197, ст.219).

Деякі «формули» оціночних понять, що містяться в основному джерелі сучасного сімейного права не можуть одержати схвалення. Наголосимо на тому, що поняття «аморальна поведінка» та «негідна поведінка» не є тотожними, перше з них ширше за змістом. Узагальнюючи тлумачення поняття «негідна поведінка у шлюбних відносинах», можемо дійти висновку, що цим формулюванням лише частково обіймається така поведінка учасника шлюбних відносин, яка суперечить моральним засадам суспільства. Конструкція «негідна поведінка у шлюбних відносинах» звужує потенціал припису ч.5 ст.75 СК України та повною мірою не відбиває потреб пражозастосовної практики.

Поняття «аморальна поведінка» є ширшим за змістом і охоплює всі прояви невідповідних дій (бездіяльності) суб'єкта, які не координуються з моральними засадами суспільства. До того ж, у деяких інших нормах СК України застосовано саме термін «аморальна поведінка». Так, за ч.2 ст.161 СК України орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини. Особа, яка відмовилася від шлюбу, не зобов'язана відшкодувати другій стороні затрати, понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля, якщо відмова від шлюбу була викликана, зокрема, аморальною поведінкою нареченої, нареченого (абз.2 ч.3 ст.31 СК України). Тому враховуючи його доцільність та з метою узгодження законодавчої термінології пропонуємо внести такі зміни до СК України: по-перше, ч.5 ст.75 викласти в такій редакції: «Права на утримання не має той з подружжя, хто аморально поведився у шлюбних відносинах, а також той, хто став непрацездатним у зв'язку із вчиненням ним умисного злочину, якщо це встановлено судом»; по-друге, п.2 ч.2 ст.268 СК України викласти в такій редакції: «Суд може звільнити вітчима, мачуху від обов'язку по утриманню падчерки, пасинка або обмежити його певним строком у разі аморальної поведінки у шлюбних відносинах матері, батька дитини».

Не зовсім удалим є також оціночне поняття «надзвичайно невігідне матеріальне становище» (ч.4 ст.93 СК України), оскільки таке його формулювання є перевантаженим. Так, слово «невигідний» означає: який не дає вигоди, прибутку комусь; втратний; який не йде на користь; несприятливий [4, с.533]. Водночас слово «матеріальний» означає: пов'язаний з володінням певною власністю, з прибутками, заробітком, грошима [4, с.466]. З лінгвістичної точки зору не виправдано разом із терміном «невигідний» вживати термін «матеріальний». Шлюбним договором мо-

жуть регулюватися виключно майнові відносини між їх учасниками. Тому така консолідація термінів втрачає і юридичний сенс. Тож краще скористатися формулюванням «надзвичайно невігідне становище».

Оціночні поняття в сімейному праві України можуть виступати об'єктами наукової класифікації. По-перше, в основу покладемо такий параметр, як місце розташування оціночних понять у структурі СК України: а) фігурують у Загальній частині СК України («добросовісність» (ч.9 ст.7), «моральні засади суспільства» (ч.4 ст.3, ч.9 ст.7, ст.9, ст.11), «поважні причини» (абз.2 ч.2 ст.3, ч.3 ст.15), «розумність» (ч.9 ст.7), «справедливість» (ч.9 ст.7); б) фігурують в Особливій частині СК України («аморальна поведінка» (абз.2 ч.3 ст.31, ч.2 ст.161), «виняткові випадки» (ст.204), «достатній дохід (заробіток)» (ст.206), «істотне збільшення вартості майна» (ч.1 ст.62), «істотне значення» (абз.2 ч.3 ст.31, ч.2 ст.41, ч.2 ст.70, абз.2 ч.1 ст.71, ч.4 ст.76, ч.2 ст.80, ч.3 ст.100, ст.102, ч.2 ст.112, ч.3 ст.143, абз.2 ч.1 ст.158, абз.3 ч.2 ст.159, абз.2 ч.1 ст.161, п.4 ч.1 ст.182, ч.1 ст.184, ч.2 ст.185, ч.2 ст.195, ч.2 ст.208, ч.1 ст.210, ч.2 ст.220, ч.4 ст.224, ст.273), «моральні засади суспільства» (ч.2 ст.56, ст.111, ч.3 ст.151, ч.3 ст.155), «надзвичайно невігідне матеріальне становище» (ч.4 ст.93), «негідна поведінка» (ч.5 ст.75, п.2 ч.2 ст.268), «неповажні причини» (ч.3 ст.197, ст.219), «нетривале проживання» (п.1 ч.2 ст.268), «нетривалий час» (п.1 ч.1 ст.83), «особливі обставини» (ч.1 ст.185), «поважні причини» (ч.3 ст.28, абз.2 ч.1 ст.32, ч.2 ст.33, ч.1 ст.60, ст.265, ст.266, ч.1 ст.267, ч.1 ст.268, ч.2 ст.270, ч.1 ст.271), «тривалий час» (ч.1 ст.91); в) фігурують як у Загальній, так і в Особливій частинах СК України («моральні засади суспільства» (ч.4 ст.3, ч.9 ст.7, ст.9, ст.11, ч.2 ст.56, ст.111, ч.3 ст.151, ч.3 ст.155), «поважні причини» (абз.2 ч.2 ст.3, ч.3 ст.15, ч.3 ст.28, абз.2 ч.1 ст.32, ч.2 ст.33, ч.1 ст.60, ст.265, ст.266, ч.1 ст.267, ч.1 ст.268, ч.2 ст.270, ч.1 ст.271).

Наступним критерієм класифікації оціночних понять є їх техніко-юридична фіксація в

СК України: а) *принципи*: справедливість, добросовісність, розумність, відповідність моральним засадам суспільства (ч. 9 ст.7); б) *вимога (застереження)*: «аморальна поведінка» (абз.2 ч.3 ст.31, ч.2 ст.161), «виняткові випадки» (ст.204), «достатній дохід (заробіток)» (ст.206); «істотне збільшення вартості майна» (ч.1 ст.62), «істотне значення» (абз.2 ч.3 ст.31, ч.2 ст.41, ч.2 ст.70, абз.2 ч.1 ст.71, ч. 4 ст.76, ч.2 ст.80, ч.3 ст.100, ст.102, ч.2 ст.112, ч.3 ст.143, абз.2 ч.1 ст.158, абз.3 ч.2 ст.159, абз.2 ч.1 ст.161, п.4 ч.1 ст.182, ч.1 ст.184, ч.2 ст.185, ч.2 ст.195, ч.2 ст.208, ч.1 ст.210, ч.2 ст.220, ч.4 ст.224, ст.273), «моральні засади суспільства» (ч.4 ст.3, ч.9 ст.7, ст.9, ст.11, ч.2 ст.56, ст.111, ч.3 ст.151, ч.3 ст.155), «надзвичайно невігідне матеріальне становище» (ч.4 ст.93), «негідна поведінка» (ч.5 ст.75, п.2 ч.2 ст.268), неповажні причини» (ч.3 ст.197, ст.219), «нетривале проживання» (п.1 ч.2 ст.268), «нетривалий час» (п.1 ч.1 ст.83), «особливі обставини» (ч.1 ст. 185), «поважні причини» (абз.2 ч.2 ст.3, ч.3 ст.15, ч.3 ст.28, абз.2 ч.1 ст.32, ч.2 ст.33, ч.1 ст.60, ст.265, ст.266, ч.1 ст.267, ч.1 ст.268, ч.2 ст.270, ч.1 ст.271), «тривалий час» (ч.1 ст.91).

Оціночне поняття «моральні засади суспільства» закріплене в СК України: *по-перше*, в якості загальної засади сімейного законодавства (ч.9 ст.7); *по-друге*, в якості вимог щодо засобів врегулювання окремих питань сімейних відносин: як вимога до заходів, які можуть застосовувати дружина, чоловік для підтримання шлюбних відносин (ч.2 ст.56); як вимоги до заходів примирення подружжя в суді (ч.1 ст.111); як вимога до методів і форм виховання, які застосовують батьки щодо дітей (ч.3 ст.151); як межі для підстав виникнення сім'ї (ч.4 ст.3); *по-третє*, як вимога до компромісного врегулювання сімейних відносин: як вимога до змісту договору (домовленості), якими учасники регулюють сімейні відносини між собою (ст.9); як вимога до змісту шлюбного договору (ч.5 ст.97) тощо.

По-третє, *за змістом* умовно виділимо такі групи оціночних понять у сімейному праві: а) *часові* («нетривале проживання», «нетрива-

лий час», «тривалий час»); б) *причинні* («поважні причини», «неповажні причини»); в) *морально-правові* («аморальна поведінка», «добросовісність», «моральні засади суспільства», «негідна поведінка», «розумність», «справедливість»); г) *істотно-означені* («істотне значення», «істотне збільшення вартості майна»); г) *ексклюзивні* («виняткові випадки», «особливі обставини»); д) *інші* («достатній дохід (заробіток)», «надзвичайно невігідне матеріальне становище»).

На підставі проведеного дослідження зробимо такі висновки.

1. Оціночні поняття в сімейному праві – це передбачені законодавцем контурні формулювання значимих обставин, що мають невичерпний зміст і віддані на розсуд суб'єкта правозастосування шляхом їх витлумачення останнім у конкретному сімейному правовідношенні.

2. До ознак оціночних понять у сімейному праві належать: а) нормативність; б) оконтурення (обрис); в) варіабельність.

3. Критеріями наукової класифікації оціночних понять у сімейному праві є: місце їх розташування в структурі СК України; їх техніко-юридична фіксація в СК України; їх групування за змістом (часові; причинні; морально-правові; істотно-означені; ексклюзивні; інші).

ЛІТЕРАТУРА

1. Чернега В. М. Морально-правові принципи в сімейному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В. М. Чернега ; Ген. прокуратура України ; Нац. акад. прокуратури України. – К., 2015. – 20 с.

2. Веренкіотова О. В. Оціночні поняття у правових актах: теорія та практика реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О. В. Веренкіотова ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2013. – 20 с.

3. Лукьяненко М. Ф. Оценочные понятия гражданского права: теоретико-правовой анализ и практика правоприменения : автореф.

дис. на соискание ученой степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 / М. Ф. Лукьяненко ; Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ. – М., 2010. – 53 с.

4. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2011. – 1008 с.

5. Ромовська З. В. Українське сімейне право : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / З. В. Ромовська. – К. : Правова єдність, 2009. – 500 с.

6. Сімейний кодекс України : від 10.01.2002 р. // ВВР України. – 2002. – № 21–22. – Ст.135.

Чернега В. М. Оціночні поняття в сімейному праві України / В. М. Чернега // Форум права. – 2015. – № 4. – С. 313–317 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_4_55.pdf

Висвітлено погляди вчених на правову категорію «оціночні поняття». Запропоновано авторську дефініцію «оціночні поняття в сімейному праві», а також виокремлено й охарактеризовано ознаки цієї категорії. Систематизовано оціночні поняття, що фігурують у Сімейному кодексі України. Розроблено критерії наукової класифікації оціночних понять в українському сімейному праві.

Чернега В.Н. Оценочные понятия в семейном праве Украины

Рассмотрены взгляды ученых на правовую категорию «оценочные понятия». Предложена авторская дефиниция «оценочные понятия в семейном праве», а также выделены и охарактеризованы признаки этой категории. Систематизированы оценочные понятия, фигурирующие в Семейном кодексе Украины. Разработаны критерии научной классификации оценочных понятий в украинском семейном праве.

Chernega V.M. Evaluation Concepts in the Family Law of Ukraine

The views of scientists on the legal category of «evaluation concepts» are reflected. An author's definition of «evaluation concepts in family law» is offered and the signs of this category are distinguished and described. Evaluation concepts, which contain in the Family Code of Ukraine, are systematized. The criteria's scientific classification of evaluation concepts are developed in Ukrainian family law.